

Opponensi vélemény

Takács László, „*At te nocturnis iuvat inpallescere chartis*” (Persius, *Satirae*, 5, 62)

Egy sztoikus filozófus és irodalomkritikus Nero udvarában

Lucius Annaeus Cornutus élete és művei

című MTA Doktori Értekezéséről

Miután az értekezést kézhez vettem, első dolgom az volt, hogy fellapozzam Michael von Albrecht A római irodalom története c. művét, és megkeressem benne Cornutust. Említése hatszor fordul elő a II. kötetben, de egyszer sem saját jogán, hanem valamely más író kapcsán, mindenek előtt Persius révén. Mikor elkezdtem olvasni T. L. disszertációját, ő a Bevezetést (13. oldal) ugyanezzel kezdi, hogy a lexikonok és irodalomtörténetek bár számon tartják, „de neve szinte ismeretlen azok előtt, akik nem specialistái a római irodalomtörténetnek vagy a sztoikus filozófiának.” Nos, erről a kézikönyvekben néhány sorra méltatott Cornutusról készült el T. L. 430 oldalas monográfiája.

A disszertáció a Testimoniumok és Fragmentumok számbavételével kezdődik. Az előbbiből 25 áll rendelkezésünkre görög és latin nyelven, de ezt a szerző kiegészítette egy szír nyelvűvel is, ami inkább színesíti a gyűjteményt, mint hogy új adattal szolgált volna. A Fragmentumok külön vannak válogatva görög és latin nyelvűekre, az előbbiből 24, az utóbbiból 67 áll rendelkezésünkre. Ezt kiegészíti még Persius V. satírája és egy Petronius Satyriconjából vett részlet. Ez az összeállítás összesen 51 oldalt tesz ki. Bár ezek gyűjteményes kiadása már korábban megtörtént, megisméltésük hasznos apparátust képez, mivel a disszertáció kifejtő részében elég hivatkozni a megfelelő számú részletre, és az olvasó csak fellapozza a gyűjtemény szöveghelyét.

Ezt követően a Vita Persii, a Persiusról fennmaradt életrajz alapos, 13 oldalas elemzése következik, mely kulcsfontosságú a Cornutusra vonatkozó ismereteink szempontjából, majd a testimoniumok alapos számbavételére és kritikai elemzésére kerül sor. Nemkülönben alapos Cornutus életének és működésének a rekonstruálása is. Szülőhelyén, Leptis Magnában, ahol pun, zsidó, görög és római hatás egyaránt érthető, igazi romanizált világpolgárrá válhatott, akinek mindegy volt, hogy görögül vagy latinul írja meg tanulmányait. Rómába kerülve libertus volta ellenére bekerült a város értelmiségi vezető köreibbe, bejáratos volt Neróhoz, és igyekezett a princeps kultúrpolitikai elvárásainak megfelelni. Megélhetését tanítással biztosította, így került Kr. u. 50-ben tanítványai közé Persius. Kapcsolatuk mester-tanítvány viszonyból barátsággá alakult, ami a költő korai haláláig tartott. Később Neróval nem alakult a kapcsolata harmonikusan, emiatt száműzetésbe kellett mennie. Erre vonatkozóan T. L. két forrást tart számon (Cassius Diót és Hieronymust), megelégedve az újonnan bevont szír nyelvű forrással.

A VI. fejezet Cornutus műveivel foglalkozik. A Suda szerint rhétorikai és filozófiai műveket írt, ezen belül is a logica és a physica területén alkotott. Művei főleg a logika kategóriájába tartoznak, melyek a grammatikához, illetve a rhétorikához kötődnek. Hiányoznak viszont az etikával foglalkozó művek. Ebben Chrysispos példáját követte, akit leginkább mesterének tartott. Az egyetlen fennmaradt műve a Compendium Theologiae Graecae a fizika kategóriájába tartozik, és a sztoikus allegorikus istenértelmezés jellemző rá. Kiindulópontja a nevek etimológiája, de épít az attribútumokra is. Az etimológia széleskörű alkalmazása sztoikus találmány volt. Itt a disszertáció szövegének tagolásában némi zavar mutatkozik: két a) fejezet van, a második a tartalomjegyzékben nem szerepel, ahogy a b) alfejezet sem (132. sk. oldal). A gondolatmenetben azonban nincs törés, folytatódik a Compendium elemzése, aminek szerzősége nem vitatható. Cornutus ezt 14-16 éves fiúknak szánta a természetfilozófiai oktatás részeként. A görög nyelvű munka a rómaiakról semmi említést nem tesz, tehát nem római

olvasóknak szánta, vagyis nem Persiusnak vagy Lucanusnak. A világmindenség bemutatásával kezdődik, majd Zeus következik, aki a világot átható logos allegorikus megfogalmazása. A világot a kozmikus lélek (Zeus) hatja át, ami az életet biztosítja az élőlények számára. A pneuma helyett a psyché használja. Kozmológiájára a pantheizmus jellemző. A világ egységes, folyamatait a determinizmus jellemzi. Kozmológiájában a sztoikus filozófusokat, különösen Chrysipposzt követi.

Itt jegyzendő meg, hogy a mitológiai történetekhez kapcsolódó példákban következtesen hiányoznak a rómaiak, miközben más kisázsiai és afrikai népek, és ezek mellett a kelták is szerepelnek (151. oldal). Lehetett-e tudomása Cornutusnak ez utóbbiak istenvilágáról? T. L. felveti azt a lehetőséget, hogy a kelta név szövegromlás eredménye, vagy esetleg a britanniai háború révén szerzett tudomást a keltákról (511. j.). Lehetségesnek tartunk azonban egy további megoldást. A kelták Kis-Ázsiába is eljutottak, és ott le is telepedtek (galaták), ezek révén is szerezhettek ismereteket Cornutus a kultúrájukról.

A Compendium Theologiae Graecae-ben a költészetnek nem jutott fontos szerep, ez is amellet szól, hogy nem Persiusnak vagy Lucanusnak készült. Allegorikus értelmezései a szavak etimológiáján alapulnak. A *logos* határozza meg a világban uralkodó rendet. Véleménye szerint a szavak hangalakja és jelentése eredetileg organikus kapcsolatban állt egymással, de ez az idő multával elhalványult. T. L. jó elemzést ad a De enuntiatione vel orthographia és a De figuris sententiarum helyesírási elveiről. Megállapítja, hogy Cornutus nem grammatikus, hanem filozófus volt, aki a grammatikával a sztoikus filozófián belül foglalkozott.

A disszertáció legfontosabb fejezetét a VII. jelenti, mely a Libri de Vergilio címet viseli. Itt található a disszertáció legalaposabb elemzései és önálló megfigyelései. Ez tulajdonképpen kommentárokat tartalmaz Vergilius műveihez, de nem soronként adja a magyarázatokat, hanem azonos tárgykörbe tartozó kérdéseket tárgyal, tehát Cornutus egy művet írt Vergiliushoz. A Servius-féle soronkénti kommentálás csak a 2. századtól vált gyakorlattá, Hyginus, Probus, Cornutus még nem ezt tette. A Iulius-Claudius dinasztia idején nagy vita zajlott Vergilius értékéről. Ezért született meg Pedianus Contra obrectatores Vergili-je, amelyben Pedianus védelmébe vette a nagy költőt. Cornutus Vergiliusról szóló művének egyik könyvét Silius Italicusnak ajánlotta, ami jó kapcsolatukról tanúskodik. Ez a 60-as évek elején történhetett.

Itt jegyzendő meg a disszertáció egyik téves értelmezése. Az Aeneis I. énekében Aeneas és társa, Achates Iuno templomán felfedezi a trójai háború eseményeinek ábrázolásait. T. L. ezeket a jeleneteket a templom kapuján helyezi el (206. sk. oldal). Valójában erre a szöveg nem ad alapot. Igaz, hogy Aeneas szemlélődése során az ajtót fedezi fel először, és megcsodálja a bronzveretes kaput: nexaeque / aere trabes, foribus cardo stridebat aenis (I. 448-9). Ezt követően pedig: sub ingenti lustrat dum singula templo (I. 454), tehát a hatalmas templomban szemügyre veszi az egyes látnivalókat, és ekkor fedezi fel a trójai háború jeleneteit ábrázoló festményeket: animum pictura pascit inani (I. 464). A pictura szó használata amellet szól, hogy festményekről van szó, melyeket leginkább a templom belső falain képzelhetünk el, a kapukon aligha. Kaput díszítő ábrázolások is előfordulnak az Aeneisben a VI. ének elején (20-33). Ott az Apollo templom kapuját maga Daedalus díszítette a krétai Minotaurus története ábrázolásának részleteivel. Ezek azonban a kapuk esetében szokásos domborművek voltak, jelen esetben aranyból (effingere in auro, VI. 32).

Ezt követően még egy értelemzavaró elírásra hívnám fel a figyelmet. A 210. oldalon Dido haláláról esik szó, melynek során a hajából tincset vág le Iris, nem pedig Isis. Ezt épp úgy Vergilius találta ki, miként az aranyág motívumát. Cornutus mindent kifogásolt, aminek nem volt előzménye a görög irodalomban. Servius kommentárjában előfordul a critici megjelölés, ami mögött Cornutus is állhatott. Ezek bizonytalan esetek. Cornutus legalább 10 könyvben

foglalkozott Vergilius műveivel, szövegkritikai problémáktól az egész jelenetek értékeléséig. A kommentárirodalom Cornutus idején volt kialakulóban, nem volt tehát még mintája. Párhuzamait a sztoikus kommentárirodalomban kereshetjük, leginkább Chrysipposban. Az ezüstkor a kritikai, a 2. századtól a késő ókorig az apologetikus szakasza a Vergilius-értelmezéseknek. Az előbbihez tartozott Cornutus. Ő sztoikus filozófusként, Probus grammatikusként kérdez a kifogásolható részekre. A jóindulatú válasz pedig az, hogy Vergilius javított volna, ha jutott volna rá ideje.

A VIII. fejezet Cornutus római társadalmi és irodalmi kapcsolataival foglalkozik. Ezek közt a legfontosabb helyet Persius foglalja el, aki 16 évesen lett Cornutus tanítványa, majd pedig barátja. A sztoikus filozófia által is központi fogalomnak tartott igaz barátság volt közöttük. Persius ezt az V. szatírában meg is írta. Cornutus libertus volt, Persius lovagrendi családból származott, de ez nem volt akadály a barátságuknak. Cornutus javasolta Persiusnak, hogy szatírákat írjon, melynek a tanítás a célja. A Vita Persii befejezetlenül tarja szatíráinak könyvét. Valójában a 30 évesen meghalt költő könyvvé rendezte írásait, de a kiadásáról már Cornutus gondoskodott.

Bár a korszak kiemelkedő sztoikus filozófusa Seneca volt, Cornutusszal nem kerültek közeli kapcsolatba egymással. Seneca az allegorizáló és az etimologizáló értelmezést elutasítja. Szerinte a filológusok és a filozófusok másként értelmezik Vergilius műveit. Cornutust lekicsinylően filológusnak nevezi, és nem sokra becsüli. Seneca logikával egyáltalán nem foglalkozott, művei az etika és fizika körébe tartoztak. Nero maga köré gyűjtötte ezeket a sztoikus filozófusokat a senatori rangútól a felszabadítottig. Töredezettőségük mégse társadalmi helyzetük következménye volt, hanem nézeteiké. Filozófiájuk fizikára, etikára és logikára oszlott. Seneca az etikát hangsúlyozta.

Cornutus másik író tanítvány Lucanus volt 55 és 59 között. 62-ben szakított Neróval, és attól kezdve kritizálja. Későbbi művének, a Pharsaliának az istenvilága teljesen allegorikus. Jupiter áthatja a világmindenséget. Nero irodalmi körének további tagja volt Silius Italicus 59-től kezdve, és maradt egészen 68-ig. Jutalmul még consulságot is kapott. Silius Italicus és Cornutus között mély kapcsolat feltételezhető. Vergiliusról szóló művét neki ajánlotta, politikai pártfogót is keresve benne.

A disszertáció alfejezeteit több excursus szakítja félbe, kitérve egy-egy fontosnak tartott kérdés vizsgálatára. Ezek közé tartozik a Persius és az orvostudomány kapcsolata. Feltűnő, hogy Persius költészetében megnő az orvoslásból vett képek száma. Ennek magyarázata, hogy barátságba került Claudius Agathinusszal, egy sztoikus indíttatású orvos-iskola képviselőjével. Egy másik excursus Cornutus és Quintilianus esetleges kapcsolatával foglalkozik. Quintilianus bizonyára ismerte a filozófust, de nem tesz róla említést művében, szófejtéseit bizonyára nem kedvelte.

A IX. fejezet Persius szatírái és Cornutus kapcsolatával foglalkozik. Cornutus döntő hatással volt Persius ars poeticájának a kialakulására. Az I. szatírában Persius semipaganusnak, de Lucilius és Horatius utódjának is tartja magát. A III. szatíra a sztoikus filozófia lelkes propagálása, és erre biztatja az ifjakat is. A IV. szatírában Sókratész–Alkibiadész párhuzamot használ a Cornutusszal való kapcsolatára. Az V. szatírából megtudjuk, hogy a férfifogát felöltő Persius Cornutus tanítványa lesz. A filozófus fazekasmester módjára formálja tanítványát, és vizsgálja, elég keménységűre égette-e ki a munkáját. Mesterével kapcsolata oly szoros, mintha egy csillagzat alatt születtek volna. T. L. az V. szatíra alapos, és színvonalas elemzését adja. A VI. szatíra már inkább epikureus ihletésű, legalább is a bevezetésében.

A X. fejezet az összegzést tartalmazza. Itt megtudjuk, hogy T. L. mit tart disszertációja legfontosabb eredményeinek. Megállapítja, hogy a Vita Persii a legfontosabb forrásunk a Nero-

kori Róma irodalmi viszonyaira és Cornutus életére vonatkozóan. E szöveg elemzése, és a testimoniumok alapján a kor irodalmi életének meghatározó alakjaival állt kapcsolatban (Persius, Lucanus, Seneca, Caesius Bassus, Nero). Cornutus különös szerepet tulajdonít a logika körébe tartozó tárgyaknak: a grammatikának, retorikának, dialektikának. Tanítványaiba etikai alapú világnézetet igyekszik plántálni. A filozófiában és az irodalomban egyaránt tevékenykedett, így születtek Aeneis magyarázatai. Szabadosként igazodnia kellett a politikához is, amely végül a vesztét okozta.

A disszertáció kifejtő részét Appendixként Cornutus görög istenvilágról írt, egészében fennmaradt művének a fordítása követi 46 oldal terjedelemben. A nem könnyű szövegnek gördülékeny és jól érthető magyar nyelvű változata született meg. Különös gondot fordított T. L. a szófejtések érzékletes megjelenítésére a görög szavak beidézésével. E szöveget olvasva bontakozik ki előttünk az az alapeszme, hogy Zeus mindennek az oka és felvigyázója, a leghatalmasabb, legyőzhetetlen, minden dolgot áthat, ami csak a világmindenségben történik. Ő a Moira, az emberre kiszabott dolgok láthatatlan szétosztója. Ő Ananké, a szükségszerűség, Nemesis, az osztályrész, és Tyché, a szerencse.

Az egész művet 43 oldal bibliográfia zárja.

A disszertáció egészéről csak az elismerés hangján szólhatunk. Ami Cornutusra vonatkozóan összegyűjthető volt, és ami ezekből a forrásokból megállapítható volt, az mind benne van ebben a munkában. Minden idevágó szöveg alapos filológiai elemzésnek lett alávetve, és számos önálló következtetés, az eddigi ismereteink árnyalása született meg belőle. Igazi önálló filológiai teljesítményről van tehát szó, melyet feltétlenül érdemesnek tartok arra, hogy az akadémiai doktori címet megszerezze érte. A nyilvános védés kitűzését tehát javaslom.

Debrecen, 2022. április 6.

Dr. Gesztelyi Tamás
professor emeritus